

ZAPIS O RADOVANOVU PORTALU U TROGIRU

LJUBO KARAMAN

O portalu majstora Radovana na ulazu u trogirsku katedralu postoji obilna literatura. Međutim, kako točno opaža Cvito Fisković u svojem posljednjem napisu o portalu, iako je o njemu mnogo pisano, još nije kazana završna riječ. U studiji o portalu, koju sam pred 15 godina objelodanio u izdanju Jugoslavenske akademije u Zagrebu, nastojao sam u glavnim crtama iznijeti ono što portal kazuje historičaru umjetnosti. C. Fisković je u uvodnom tekstu sjajno ilustrirane Radovanove mape u izdanju »Zore« u Zagrebu pred 2 godine, jezikom ujedno stručnim i književnim, omogućio širokom sloju prijatelja umjetnosti da se užive i u punini dožive ovo remek-djelo naše srednjevjekovne umjetnosti. Poslije toga je u posebnom članku nadopunio, precizirao i ispravio mnoge detalje iz ikonografije portala. Mislim ipak, da ne će biti bez interesa i korist, da se na neke detalje iz tog članka ovdje osvrnem.¹⁾

Promatrajući, za izdanje »Zorine« mape, dugo vremena portal iz bliza, Fisković je ispravio mnoge manjkavosti ranijeg objašnjenja skulptiranih prizora i likova portala. Mjesec Ožujak (Mart), prikazan u liku rimskog ratnika, nema u desnici kratak zapovjedni štapić rimskih satnika, nego obično dugo koplje vojnika. Tokom vremena koplje je puklo, njegovi dijelovi su propali, ali je Fisković u granju uočio vršak samog koplja. U svečanom Ulazu u Jeruzalem, granje, što ga dječaci režu sa stabla, nema izgled paome, o kojoj govori Ivanovo evanđelje, nego masline, koja raste u našim krajevima i koja se i danas dijeli u Radovanovom primorskom kraju vjernicima na dan Cvjetnice; isto tako točnije je reći, da naprijed istrčali dječak u ovom prizoru prostire na putu, kuda će Krist proći, haljetak sa vidljivim otvorima rukava, a ne plašt neodređenog oblika. U mjesecu Prosincu čovjek ne kolje svinju nego ubija vepra sa stršećim ostrim zubom i grivom nakostriješene dlake, kao na nekim sličnim prizorima iz francuske srednjevjekovne umjetnosti. U mjesecu Siječnju Fisković precizira, da čovjek ne baca tavom nešto u lonac, nego širokom drvenom žlicom, koju i danas rabe naši seljaci, prevrće kobasice u loncu. Pastiri, koje je

¹⁾ Up. C. Fisković: O ikonografiji Radovanova portala, »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji« Split 1953., str. 7—20.

betlehemska noć Rođenja zatekla sa stadom u polju, imaju u rukama predmet, koji više negoli na pastirski štap liči na drveno metalo, kojim pastiri prave kiselo mlijeko. Fisković je također točno uočio, da lik, što kleči u Pranju nogu apostola, ima bradu muškarca; a lik kraj ognjišta u mjesecu Veljači je djevojka a ne mladić.

Ima međutim detalja, kod kojih se teško kategorički opredjeliti za jedno tumačenje. Zauzimanje potpuno određenog stava otežava nam u nekim slučajevima stanje oštećenosti, u kojem su do nas došli pojedini dijelovi skulptura na portalu, a ponekad je opet toj teškoći uzrok sloboda, s kojom Radovan primjenjuje baštinjene ikonografske predloške, što ih je imao pred sobom. Osim toga kod objašnjavanja umjetničkih djela srednjeg vijeka ne smijemo gubiti s vida činjenicu, da je umjetnost dubokog srednjeg vijeka, po svojoj sposobnosti i po svojim ciljevima, imala drugačije granice i mogućnosti prikazivanja realnosti od kasnijih vremena.

Na vanjskom desnom stupcu portala prikazana su tri apostola u propisnom ikonografskom kostimu, paliju i tunici, sa svetačkim vijencem oko glave, bosonogi i sa otvorenom knjigom u ljevici. Na lijevom stupu također su apostoli sa zatvorenom knjigom u ruci, ali bez svetačkog vijenca oko glave te sa slobodnije i savremenije interpretiranim kostimom; gornji apostol je sv. Petar s atributom ključa, a srednji, kako ćemo još vidjeti, sv. Bartul s atributom svog mučeništva, oguljenom kožom nogu i ruku. Donji lik ima međutim izraziti srednjevjekovni kostim, to jest gornji plašt prikopčan pod vratom i donju haljinu pripasanu oko života i nema u ruci zatvorenu knjigu nego predmet, koji me sjetio na kutiju. Oprezno sam postavio pitanje, nije li to jedan od svetih vrača Kuzme i Damjana, kojima je bio posvećen jedan oltar u katedrali, a prikazivali su se u svjetovnom srednjevjekovnom kostimu s kutijom lijekova u ruci. Fisković insistira na tome, da je i to lik apostola, koji ljevicom drži rastvorenu knjigu evanđelja, a kažiprstom desnice pokazuje njezin sadržaj. Knjiga je oštećena, jer je stršila prema vani; time je majstor, piše Fisković, prodro u prostor i htio povezati lik s gledaocem. Pregledao sam nedavno na licu mjesta oštećeni detalj kod ruku ovog lika i nisam u njemu mogao prepoznati kažiprst uprt u rastvorenu knjigu, a pogotovo bih se teško složio s time, da je Radovan svijesno htio prodrijeti u prostor i vezati likove s gledaocem, jer su to odlike i sklonosti umjetnosti mnogo kasnijeg vremena. Ne bih međutim insistirao na tome, da lik nije u predodžbi i namjeri majstora mogao biti apostol poput drugih likova na stupcima portala. Lik ima bose noge, a slobodnije tretiranje detalja kostima imaju poviše njega i dva apostola sv. Petar i sv. Bartul na istom stupcu. Još teže je odrediti, da li pas kod Pastira u betlehemskoj noći dočekuje došljaka režanjem ili se prijateljski okreće prema njemu; pa dalje, da li Marija u postelji s ponjavom u ruci hoće da pokriva ili otkriva Isusa u jaslama.

Fisković misli, da Marija svakako otkriva sina i pokazuje ga trima kraljevima, koji su desno od toga prikazani na konjima na putu prema Betlehemu; polufrontalnim pak stavom Marije Radovan ju je usto doveo u dodir s gledaocem i time stvorio naprednu, zaobljenu, dotada nepoznatu kompoziciju. Ovakovo objašnjenje ipak je ponešto usiljeno, a donekle i kontradiktorno. Tri su kralja još na putu daleko od Betlehema; oni su visoko lijevo od Marije a gledalac dolje ispod nje. Marijin je stav i pogled, po mojem mišljenju, naprosto neodređen i polako frontalni; a jedno i drugo su opće odlike romaničke umjetnosti iz vremena majstora Radovana.

Ožujak, na desnom stupcu portala, prikazan je u vidu i opremi rimskog ratnika. Fisković u svojem posljednjem napisu ističe mišljenje, da Ožujak-Mart nema na glavi kacigu već platnenu ili kožnatu kapu sa vrpcom za vezivanje, zvanu cale, kao još neki likovi na portalu (ranije, u Radovanovoj mapi iz g. 1951., i Fisković je još govorio o kacigi). Ova me tvrdnja i uporedba međutim nije uvjerila. »Cale« u primjerima na portalu, koje Fisković navodi, su polukružne glatke kalote, dok je na glavi Marta predmet ponešto zašiljen i s okomitim rubom po sredini kao u srednjovjekovnih kaciga, jedino je vrpca, kojim je kaciga u Marta pričvršćena pod vratom, sličnija vrpčama »cale« negoli obraznim pločama rimske kacige, što su se prikapčale pod vratom. Radovan nije imao pred očima opremu rimskog vojnika ni rimsku kacigu u originalu, nego je i ovdje slobodno interpretirao ikonografski uzorak, koji je prema pravilu bizantinske ikonografije prikazivao mjesec Ožujak u vidu ratnika s kacigom na glavi.

Fisković također insistira na tome, da lav na velikoj ulaznoj konzoli ne stiska šapama »mrtvog« zmaja, već se taj zmaj još čvrsto uprt o tle, napetim hrptom opire lavu. Stvarno je zmaj prikazan stoječke, ali mlohavo savinut vrat i bespomoćno razjapljena usta ove nakaze jasno pokazuju, da je borba odlučena i svršena. U pridodanim rezimeima na stranim jezicima u »Zorinoj« mapi i Fisković govori o »dragon agonissant« i o »the death struggle«. Svakako ovaj motiv lava sa zmajem u šapama ima svoje podrijetlo i svoje srodnike u brojnim sličnim lavovima na ulazu u srednjovjekovne crkve, koji dave neman simbolizirajući time vjeru, koja svladava zlo i grijeh, pa taman majstorima i ne bilo uvijek jasno i u svijesti prvotno ikonografsko značenje motiva.

Kod objašnjavanja umjetnosti srednjeg vijeka ne smijemo gubiti s vida ulogu, koju ustaljeni ikonografski obrasci imaju u umjetničkom stvaranju majstora. Tendencije majstora da prikazuju realnost ispoljavaju se i izražavaju u pravilu u dotjerivanju i mijeňanju detalja tih obrazaca. Fisković je pravilno uočio još nekoliko detalja sa portala i ispravio ranije pogrešno objašnjavanje prikazanih prizora i likova, ali nije uvijek u dovoljnoj mjeri uzeo u obzir gore spomenutu činjenicu.

Na vanjskom luku portala prikazano je Pranje nogu apostola. Upozorio sam na to, da se u središnjoj grupi Krista i apostola Petra miješaju detalji iz prizora Pranja nogu s detaljima iz prizora Večere kod Simona farizeja, gdje Marija Magdalena cjeliva noge Kristu. Fisković je otkrio da lik, što kleči po sredini prizora ima bradu i prema tome nije Marija Magdalena već Krist; odijelo tog lika je navodno pregača, kojom se Krist ogrnuo kod pranja nogu apostolu Petru. Tako Fisković. Ja ipak ostajem pri mišljenju, da je i u ovom prizoru Radovan pomiješao detalje iz dvaju epizoda evanđelja. Ima čitav niz detalja u ovoj središnjoj grupi, koji se ne slažu s prikazivanjem Pranja nogu, a odgovaraju grupi Krista i Marije Magdalene u kući farizeja Simona. Apostol Petar u bizantinskoj shemi Pranja nogu — a ovakvu Radovan reproducira na portalu — prikazan je uvijek kao bradat, kratko podstrižene kose i s gestom ruke, koja ukazuje na svoju glavu. Na portalu međutim ovaj lik je golobrad, ima dugu, niz pleća spuštenu kosu i bez spomenute je geste; a to sve odgovara izgledu i pozici Krista na Večeri u Simona. U Pranju nogu Krist rijetko kleči — u bizantinskoj shemi nikada, — ne cjeliva Petrovu nogu, već je samo hvata rukama i ima ručnik ili pregaču, a ne žensku haljinu. Klečanje, cjelov nogu i ženska haljina na trogirskom portalu odgovaraju Mariji Magdaleni i u prilog su mojem mišljenju o brkanju detalja iz dvaju spomenutih prizora na portalu u Trogiru. Vrlo je čudno svakako, da isti lik ima bradu muškarca i haljinu žene. To možemo, po mojem mišljenju, objasniti samo načinom rada u srednjem vijeku, gdje su mnogo puta na istom liku radila dva majstora iste radionice.

Na lijevom stupcu prikazana je alegorija mjeseca Veljače prema poznatom obrascu zapadnjačke srednjovjekovne ikonografije u vidu osobe kraj ognjišta; uz tu je osobu još mladić, koji drži rastvoren listak, na kojem je imao biti ispisan naziv mjeseca.²⁾ Fisković je točno uočio, da kraj ognjišta nije mladić nego djevojka. On vidi u djevojčinoj ruci ostatak peraje repa, a na njenom koljenu komadićak trbušne peraje ribe, koju djevojka baca u lonac. Skulptura je oštećena, nisam se mogao uvjeriti, da se raspoznaju ostaci ribe u rukama djevojke. Međutim, ovaj motiv ipak nije isključen, jer djevojka ima u desnici nož u gesti, kojom se riba otvara prije kuhanja; a osim toga motiv Veljače, što peca ili peče ribu, dolazi i inače u onovremenoj umjetnosti (Fisković navodi primjere iz Lucce, Perugie, Amiens-a). To je valjda bilo u vezi s činjenicom, da su dvije ribe znak zodijskih mjeseca veljače, koji se također prikazivao u alegorijama mjeseci. Prema tome je ponešto pretjerano reći, da je Radovan prikazivanjem ovog običnog prizora u ribarskoj kući preinačio simboliku u stvarni, svakidašnji događaj: to je ustvari i drugdje bila napravila srednjovjekovna umjetnost Ra-

²⁾ Netočna je tvrdnja, da bih bio pisao, da su u ovom prizoru prikazana dva mladića, koji se griju, jer sam uvijek razlikovao mladića s listkom za naziv mjeseca od osobe kraj ognjišta.

dovanova vremena u prikazivanju mjeseci. Novost je, u vezi je sa slobodom, kojom Radovan interpretira ikonografske obrasce, to, što je on na portalu u Trogiru tradicionalni lik Veljače u vidu starca, što s kukuljicom na glavi zebe kraj vatre, zamijenio likom mlade djevojke.

U lijevom dijelu lunete portala prikazani su Pastiri kraj stada u betlehemske noći. Dvojica, jedan stariji s bradom i jedan mlađi golobrad, doznaju od anđela za rođenje spasitelja, dok treći na vrhu malog humka veselo prebire na fruli. Pred ovim je još četvrti lik, koji diže s glave šešir. Ovoga sam označio putnikom i smatrao dodatkom Radovanove umjetničke mašte. Fisković se s ovakvim objašnjenjem ne slaže, već smatra i ovaj lik pastirom. On se pri tome pozivlje na to, da i taj lik nosi kratak predmet više nalik na pastirsko metalo za maslo, kao i stariji pastir na luneti portala, i upozoruje na činjenicu, da broj pastira u srednjovjekovnoj umjetnosti varira od jednog, dvojice pa do petorice. To je sve točno. Ali točno je također, da na trogirskom portalu imamo pastire u polju u betlehemske noći u shemi, koja imade svoje podrijetlo u umjetnosti Kapadocije i poslije toga prodire u Bizant i Zapad, a ta shema zna samo za starijeg bradatog i mlađeg golobradog pastira u razgovoru sa anđelom i trećeg pastira, što svira na vrhu humka. Zbog toga, pa nadalje zbog tikvice za vodu obješene o štap ovog četvrtog lika, koja u srednjovjekovnoj umjetnosti označuje putnika, te zbog geste ovog lika, koji diže šešir s glave i prigiba se pred pastirom na humku, držim da se ipak radi o došljaku, bilo pastiru, bilo putniku, i o inačici Radovanove mašte i njegovom dodatku tradicionalnoj, ikonografskoj shemi.³⁾

Daljnje će proučavanje portala sigurno ispraviti, precizirati i otkriti još poneke detalje. Nedavno je kustos Arheološkog muzeja Marović otkrio, da srednji lik na lijevom stupcu portala prikazuje apostola Bartolomeja: s lijeve ruke ovog lika visi, naime, oguljena koža nogu i ruku. Ovaj naturalistički detalj, koji aludira na okrutan način Bartolomejeva mučeništva od armenskog kralja Astijaga, jest svakako jedan od ranijih primjera cvakovog prikazivanja, koje je učestalo tek koncem srednjeg vijeka.

³⁾ Fisković sumnja u moje objašnjenje, da Iskušenje Krista u pustinji po đavlu na vanjskom luku portala prikazuje dvije epizode kušnje: poziv, da Krist pretvorj kamen u kruh i drsku ponudu vlasti nad svijetom, ako mu se Krist pokloni. On piše, da predmet u rukama đavla ima izgled kamena a ne kugle zemaljske. Očita je međutim razlika između dugoljastog predmeta u ljevici prvog đavla i okruglog predmeta, što ga objeručke drži drugi đavao. Fisković nadalje upozoruje na navodno analogni primjer iluminiranog psaltira iz Stuttgarta iz 10. stoljeća, gdje su također prikazana dva đavla pred jednim Kristom. U ovom psaltiru, međutim, imamo drugi slučaj: nisu tu prikazane dvije epizode kušnje nego dva uzastopna momenta iste kušnje, naime samo iskušavanje i odlazak đavla iza svladane kušnje.